

Uztapide bertsolaritzaren historian: ardatz, gailur eta maisu¹

Pello Esnal

Manuel Olaizola, "Uztapide" bertsolaria (Zestoa, 1909 – Oiartzun, 1983), 1935a baino lehenago plazaratu zen² eta 1972ko apirilaren 30ean gelditu kantatu ezinda, Donostian, Anoeta pilotalekuan (gaur egun Atano III.a denean). Bitarte horretan, ia berrogei urtean jardun zuen lagunartez lagunarte eta plazaz plaza bertsotan, hainbat bertsolarirekin batera (Basarrirekin, hogeita sei urtean); eta hiru aldiz izan zen txapeldun: Euskal Herriko 1962, 1965 eta 1967ko bertsolari-txapelketa nagusietan. Bertsolari eta bertsozaleen ahotan dabil, hil eta hogeita sei urte geroago ere.

Aurten (2009an), Uztapide jaio zeneko mendeurrena ospatzen ari garenez, merezi du hura bertsolaritzaren historian kokatzea, eta ikustea zer leku bete zuen eta zer-nolako ondarea utzi zigun. Horrexetan saiatuko naiz idazlan honetan, soil-soil bada ere, bi puntu zirriborratuz. Lehenengoan, bertsolaritzaren historiaren begiratu azaleko bat eskainiko dut. Bigarreanean saiatuko naiz eskenatoki horretan kokatzen Uztapideren bat-bateko bertsogintza eta itzala.

1. Bertsolaritzan historia: bi mugarri

Ezagunak ditugu bai Antonio Zavalak, bai Santiago Onaindiak eta bai Juan Mari Lekuonak eskainitako bertsolaritzaren historiak. "Bosquejo de historia del bersolarismo" du izenburu Zavalarenak (Zavala, 1996: 111-253). *Gure bertsolariak* liburuan ematen digu berea Onaindiak (Onaindia,

¹ *Uztapide bat-batean* liburuaran aurkezpenerako prestatutako lana. Zestoan izan zen aurkezpena, 2009ko maiatzaren 14an.

² Basarrik esan zuenez, Uztapiderekin lehenengo aldiz 1935ean kantatu zuen, Oikian; baina ez zekien zehazten zein egunetan, nahiz eta zioen San Isidro egunaren (maiatzak 15) inguruan izan zitekeela (Aldai; Esnal, 2009: 21). Uztapidek berak esaten du, berriz, Lasturren kantatu zuela plazan lehenengoz, Kortatxorekin, San Nikolasetan (Uztapide, 2009: 155; Aldai; Esnal, 2009: 368; abenduaren 6an da San Nikolas eguna); urteak, beraz, 1934a izan behar du, edo lehenagokoa.

1964: 197-331). Eta bi lekutan ditugu Lekuonaren historia eskematikoak: "Bertsolariak historian: sailkapen-saioa" lanean (Lekuona, 1982: 109-121) eta "Historia del bertsolarismo" atalean, "Literatura oral vasca" lanaren baitan (Lekuona, 1998: 90-100).

Ez da nire asmoa historia horiek berrikustea eta, are gutxiago, berridaztea. Baina kontuan izatekoak dira horien mugak: 1936an amaitzen da Zavalarena, 1963an Onaindiarena, eta 1978an eta 1980an Lekuonarenak; bi azken aditu hauenak, idazten dituzten egunetan. Zavalak ere ekar zezakeen haria 1963raino –ordukoa du lana, lau hitzalditan eskainia–, baina arrazoi historiko batek etenarazten dio 1936an; izan ere, "el año 1936 termina una etapa del bersolarismo para dar comienzo a otra, en la cual nos encontramos [1963an]" (Zavala, 1996: 252).

Nire ustez, Zavalaren hitz horiek berek balio dute, aldeak alde, 1980rako ere. Eta, hala, bi mugarri handitzaz jo ditzakegu 1936 eta 1980 urteak bertsolaritzaren historian; eta horren arabera, hiru aro edo aldi di bereiz ditzakegu historia horretan: 1936a baino lehenagokoa, 1936tik 1980ra bitartekoa eta 1980tik gaurdainokoa.

Puntu honetan, ur handitan sartu gabe, bi mugarri horiez jardungo dugu, mugarri bakoitzean bertsolari erabakigarri bana aipatuz: lehenengoan, Basarri; bigarreanean, Amuriza.

1936: Basarri

Antonio Zavalak, aipatu berri ditugun hitz horien ondoren, honela jarraitzen du, 1936 urtea zergatik den mugarri arrazoituz:

Además de un acontecimiento externo, la guerra, suceden otros varios, internos al bersolarismo, que marcan el fin de una época y el comienzo de otra: la muerte de Txirrita, cabeza y representante de una generación; la celebración en San Sebastián de dos campeonatos con el nombre de *Bertsolari-eguna*, día del bersolari, el 20 de enero de 1935 y el 19 de enero de 1936; el libro *Literatura oral euskérica* de D. Manuel Lecuona; y las publicaciones de D. Juan José Macazaga [...]. Todos estos eventos eran signos claros de que se empezaba a cambiar de criterio respecto de los bersolaris.

En los dos campeonatos citados se dieron a conocer, como esperanzadoras promesas, Basarri y Uztapide, cabezas ambos de la generación de bertsolaris de la posguerra, a la que hemos excluido de nuestro trabajo.

Zavalaren hitz horien osagarri, hiru gai aipatu nahi nituzke orain, oso labur bada ere: 1) Jose Manterola eta XIX. mendeko bertsolari-lehiaketak, 2) 1935eko eta 1936ko bertsolari-txapelketen helburuak eta 3) Basarriren proiektua.

Jose Manterola eta XIX. mendeko lehiaketak

Antonio Zavalak sutsu hitz egiten du Jose Manterolaz, bere bertsolaritzaren historian (Zavala, 1996: 204-210). Baina "El bersolarismo" izeneko idazlanetik jaso ditut ondorengo hitzak, argibide jakingarria eskaintzen digutenez (Zavala, 1996: 263-264):

Al terminar la segunda guerra carlista surge en el país un movimiento a favor de su lengua. Se diría que el pueblo vasco, ocupado hasta entonces en la defensa de su estructura foral y derrotado en esta batalla, se dispone ahora a la salvaguarda de este otro constitutivo de su esencia. Sus ojos se fijan entonces en el *bersolarismo*, que nadie, excepto Iztueta primeramente y Gorosábel después, había sabido ver, y lo cataloga como uno de los elementos más importantes e íntimos del alma popular.

Vinieron entonces los concursos. No nacen, como el desafío, del mismo pueblo; es la clase culta la que se los procura a éste. Su más decidido impulsor fue José Manterola, principal artífice de este movimiento en favor del idioma.

Lehiaketen artean ezagunena, noski, Azpeitiko Lore Jokoetako da. Jakina denez, Manterolak ez baina, Antonio Abbadiak eratzen zituen Lore Jokoak. Eta horien baitan izan zen, 1893an, Azpeitiko lehiaketa, ondoren mikatza ekarri zuena: Udarregi eta Pello Errotaren arteko sesioa eta

haserrea (Zavala, 1963)³. Aurretik, ordea, izan ziren beste lehiaketa batzuk. Esaterako, Irunen 1881eko irailaren 9an jokatua (Zavala, 1996: 263-264)⁴.

Orain, dena den, merezi du azpimarratzea, eta gogoan hartzea, bertsolaritzaz egindako balorazioa, "herri-arimaren osagai garrantzitsu eta barnekoienetako bat", betiere kontuan izanda "klase kultuak" egindako balorazioa dela.

Berehala, ordea, XX. mendearen hasieran, klase kultu berak gutxietsi egingo du bertsolaritza, garbizalekeriaren izenean, mordoiloa omen da-eta bertsolariak darabilten euskara. Ondorioz, puska batean ez dira lehiaketak antolatuko. Merezi du gogoratzea nola dioen Zavalak (Zavala, 1996: 265):

Pero a principios de siglo se puso de moda el purismo del lenguaje. El vascuence hablado estaba corrompido; había que purificarlo. Vino, en consecuencia, el desprecio al bersolari. Éste, impertérrito, siguió

³ Antonio Zavalaren *Azpeitiko Premiyoaren bertsoak* liburuan dugu lehiaketa horren berri zehatza, eta ondoren sortutako liskarraren emaitza (bertsotan) oparoa. Esaterako, hor kontatzen du nola udaletxeko balkoitik kantatu zuten, arratsaldeko lau eta erdietan hasita, besteak beste, Joxe Bernardo Otañok, Udarregik eta Pello Errotak, bost mila entzuleren aurrean, hiru gizon ospetsu epaile zituztela: Resurreccion Maria Azkue, Domingo Agirre eta Felipe Arrese.

⁴ Bederatzi bertsolari izan ziren partaide: bi asteasuar (Pello Errota eta Juan Kruz anaia), bi Usurbilgo (Gorria eta Udarregi), hiru hondarribiar (Labandibar anaiak), Juan Jose Belderrain, Zizurkilgoa, eta Oloki, Igeldokoa. Lehenik, gaia emanda jardun zuten binaka; gero, bertsolari batek puntua jarrita eta besteak bertsoa osatuz. Merezi du gogoratzea zein gai ipini zizkieten ere, eta zer ordenatan: Pello Errota eta Udarregiri, *baldin elkartzen bagera euskaldunak, izango ditugu oraindik zorientasunak* (gogora dezagun amaitu berria zela bigarren gerra karlista); Gorria eta Juan Kruz Elizegiri, *baserritarren bizia hobea da kaletarrena baino*, eta Gorriak kaletarraren alde egingo zuen eta Juan Kruzek baserritarren alde; Belderrain eta Nikolas Labandibarri, *maiz kalera etortzen dan baserritarra, aberastutzeko modu txarra*; Labandibar beste bi anaietako bat uraren aldeko jarri zuten eta bestea ardoaren aldeko; eta, azkenik, Oloki eta Pello Errotari (Oloki bakarrik gelditu zenez, berriz kantarazi zioten Pello Errotari), Oloki langilea izango zen eta Pello alferra. Epaimahaikoak zein ziren ere badakigu: Arturo Kanpion, Alfonso Maria Zabala, Klaudio Otaegi eta laugarren bat. Hauek, epaia ematerakoan, hiru sailetan banatu zituzten bertsolariak: onenak, Udarregi, Gorria eta Pello Errota; ondoren, Juan Kruz, Belderrain eta Oloki; eta, azkenik, Labandibar anaiak.

cantando en las plazas de aldea y en las tabernas y sidrerías: pero ya no hubo concursos.

Zavalak ezin izan du disimulatu, batetik, klase kultuaren diskurtsoak sortzen dion ezinegona eta, bestetik, bertsolariekiko sentitzen duen atxikimendua⁵.

Manuel Lekuona, Aitzol eta 1935 eta 1936ko txapelketak

Testuinguru horretan etorriko da Manuel Lekuonaren lana (1978: 131-157; 187-257; 259-540): "La métrica vasca" hitzaldia (1918), "La poesía popular vasca" hitzaldia (1930) eta *Literatura oral euskérica* liburua (1935). Berak itzuliko dio bertsolaritzari prestigioa.

Eta behin prestigioa berreskuratuz gero, hortxe dugu bertsolaritza, berriro ere, euskara eta euskal kulturari eusteko baliagarri. Are gehiago: euskal pizkundeari eragiteko baliabide. Eta, poesia kultuak zeregin horretan huts egin duenez, Aitzolek nahikoa du Manuel Lekuonaren hitz erdi bat, lehen "Euskal jaiak", "Euskeraren Egunak" eta "Olerti Egunak" bezala, orain "Bertsolari Egunak" eratzeko: 1935eko San Sebastian egunez lehenengoa, Basarri txapeldun izendatuko duena; urtebete geroago bigarrena, Txirrita txapeldun izendatuko duena

Horra hor, berriro ere –Zavalaren hitzak erabiliz– "klase kultua" bertsolaritza helburu kulturalen-eta zerbitzuan baliatuz. Horretarako –orain, Julio Urkaregiren hitzak erabiliz–, beharrezkoa izango da, lehenik, bertsolaritza balio handikotzat jotzea eta, ondoren, bertsolaritza hori promozionatu, horren aldeko giroa piztu, tabernatik antzokira eraman, arlote-mailatik atera. Horrela lortuko da herri-olerkigintzaren bidez herriaren izpiritua erakustea; ahozko literaturaz baliatuz poesia kultua egitea (Urkaregi, 1987: 143-144)⁶.

⁵ Azken batean, Antonio Zavalaren pentsamenduaren muinean gaude. Deustuko Unibertsitateak *Honoris causa* doktore izendatzen duenean, ideia horiek izango ditu bere hitzaldiaren ardatz (Zavala, 2000).

⁶ Honela dio Julio Urkaregik (Urkaregi, 1987: 139-140; 143-144):

Euskararen inguruko ekintza guztietan sartuta ikusten dugu "Aitzol". [...] Euskal kulturak jarraitu behar zituen bideak aztertu eta erakutsi zituen artikulua ugarietan zehar. "Pizkunde" proiektua zeukan gogoan, Sabino Aranarengan oinarritu zuena.

Testuinguru horretan, bete-betea ulertzen dira, besteak beste, Basarri gazteak 1935eko Bertsolari Egunean kantatutako zenbait bertso.

Bai agurraren bi lehen lerroak:

Uso zuri bat inguratu zait
goizean egun argitzez...

Bai beste baten hasiera:

Bertsolariak eman diote
Txeko erriari gorantza.
"Mireio" batek edergailutan
josia zuan Povenza.

Erraz ulertzen da Basarrik berak eskuratu izana lehen saria. Eta ezin esanguratsuagoa da Txirritaren erreakzioa. Bertso ezagun hau kantatu baitzuen saioaren amaieran:

Larogei urte gaiñean ditut,
nago anketako miñez.
Donostiara etorria naiz
erren aundia egiñez.

"Euskal Pizkundea"ren bultzatzaile izan zen eta nazioaren zutabe-elementuak landu. [...] Sentimendu nazionalaren bilakaeran olerkigintzak zeukan garrantziaz jabetu eta olerkigintzari eman zion lehentasuna. "Olerti-Egunak" antolatu zituen. Olerki-Lehiaketetan plazatu ziren "Lizardi", "Lauaxeta", "Orixe", besteak beste. Bertsozaletasunak aldaketak bat suposatzen du "Aitzol"en filosofian. "Aitzol"ek promozionatu zuen olerkigintza kultua minoritarismoan erori zen. Ez zuen lortu berak espero zuen arrakasta. Manuel Lekuonari jarraituz, estrategiak bide herrikoiak hartu zituen. Lekuonak eredu herrikoiez baliatzeko gomendatu zion. Herri-olerkigintzaren bidez, herriaren izpiritua erakutsi nahi zuten. Bertsolaritza promozionatzeko ordua zen. Bertsolaritza baloratu eta horren aldeko giroa piztu. Ahozko literaturari prestigioa eman nahirik, txapelketak antolatu zituen. Lehen txapelketa 1935ean ospatu zen, Kursaal. Bigarrena, Victoria Eugenia, 1936an. Bertsolaritza tabernatik antzokira eraman zuten. Bertsolaritza arlote-mailatik ateratzea lortu zuten, gai altuagoak ipiniz. Ahozko literaturaz baliatu, eta poesia kultua egin nahi.

Bi bastoirekin txit larri nabil
pausorik eman eziñez.
Euskera ia aztu zait eta
erderarikan jakiñ ez.
Maisu batekin eskolan laster
asi bear det latiñez.

Ez dakigu nola ulertuko zuen orduko entzuleak bertso hori. Barre-
algara ederrak egin zituela, bai, badakigu. Hala gogoratzen baitzuen
Basarrik, eta halaxe idatzi baitzuen lekuko batek: Joseba Zubimendik
(Zubimendi, 1985: 39-40):

Bertso onek algara ederrak egin-azi zituan. Izan ere bukaeran buru-
eskuakin Ariztimuño apaiza erakutsiaz, maixutzat bera aukeratua
zeukala adierazten zuan.

Antonio Zavalaren iruzkina falta zaigu, arestiko "éste, impertérito,
siguió cantando en las plazas de aldea y en las tabernas y sidrería" haren
parekoa.

Basarriren proiektua

Testuinguru berak argitzen du zer izango den Basarriren bertsogintza.
Lehen Bertsolari Egunean ez ezik, bizitza osoan izango du Basarrik gogoan
helburu bera. Ikus dezagun Juan Mari Lekuonaren eskutik.

Lekuonak oso egoki jakin zuen ikusten eta atzematen zer leku izan
zuen Basarrik bertsolaritzan eta zer ekarpen egin zion. "Basarriren
bertsolari proiektua" idazlanean argitaratu zuen (Lekuona, 1998: 364-378).

Horixe da hitza: proiektua, egitasmoa. Baina behar bezala ulertuta:
ez modu zurrunean, baizik sortzailean. Ez, beraz, aldez aurretik bidea eta
planak ondo zehaztuta dituen proiektuaren moduan, baizik bidea ibilian
egingo duenarenean:

Gauza nabaria da, Basarriren plazako kantugintzaren azpian bertsolari
proiektu bat egon dela beti, egitasmo bat; hasieran, beharbada, susmo

hutsa zena, baina gerora, bizikizunen eraginez, gero eta argiagoa eta indartsuagoa egiten den proiektua.

Lekuonak, berriro ere, egoki asmatzen du egitasmo horren funtsa azaltzen (nireak dira azpimarrak):

Egitasmo honi esker, eta egitasmo bera zuten beste bertsolariei esker, burutzen da eta mamitzen *bertsolaritza berriagoa, pizkunde garaiko bertsolaritza publikoa, hain jakina eta gorena*.

Eta egoki asmatzen du proiektuak non duen iturburua erakusten ere:

Egitasmo berri batek oso berea du errealitateari buruzko ikuspegi ezkorra edukitzea. Eta gauzen egoera kaxkarrak zurtzen du, ez gutxi, egitasmo berria. Antzeko zerbait gertatzen da Basarriren bertsolari proiektuarekin ere. Hutsune eta beharkizun askotxo ikusten ditu 30. urte inguruko bertsolaritzan. Egoerak markatzen ditu proiektu berriaren beharra ezezik, baita bere nolakotasunak eta eragin guztiak ere.

Juan Mari Lekuonak, ondoren, gerra aurreko bertsolaritzaren beharrik gorrienak azaltzen ditu, betiere Basarriren hitzen arabera: orduko bertsozaleen egoera tamala, bertsolarien jokabide desbideratua, bertsolarien hizkuntza baldar eta traketsa, egoera barregarrietan kantatzea...

Hain zuzen, egoera ezkor horri buelta ematea izango du helburu Basarriren proiektuak, eta horretan arituko da hainbat urtetan buru-belarri. Ondorioak, begien bistan daude.

Lehenengo Bertsolari Eguna 1935ean ospatu zenean, Basarririk saria irabazi ezezik, aitzindaritzat hartu zuen bere bizkar, bertsolaritza berriagoan aurreku izateko eginkizuna hartu. Eta gero, urte askoan gainera, zeregin hori bete bertsozko emanaldietan, batez ere plazako eta jendaurreko bertsolaritzan.

[...] Eta langintza hau ez zen nolana hikoia. Gehienetan Uztapide lagun harturik, herririk herri, ibilera gaiztotan, desgaraian, baina beti kantuzko zerbitzu leialean.

[...] Plazan agertu zenetik itxaropena sortu zuen eta eginkizun bat bere gain hartu. Gaur, denboraren joanean ikus daitekeenez, emaitza mardula da berak eskaini diguna.

Horra hor, hitz gutxitan, zer izan zen Basarriren bertsogintza. Basarrik, azken batean, bere-berea egin zuen gerra aurreko mugimendu haren egitasmoa, eta hura garatzen saiatu zen hainbat urtetan, beste bertsolariak lagun zituela. Beste kontu bat da bertso-lagunak zer neurritan zituen, jakinaren gainean ala ez, proiektu beraren partaide eta eragile.

1980: Xabier Amuriza

Antonio Zavalak 1936az dioena parafraseatuz esan dezakegu 1980ez ere. Kanpoko gertaera batek ez ezik –Francoren heriotzak eta trantsizio politikoak– bertsolaritzaren barne-gertaera batzuek ere aro edo aldi baten azkena markatzen dute eta beste baten hasiera urratzen. Barne-gertaera horien artean, aipatzekoa da 1980ko bertsolari-txapelketa nagusia, Euskaltzaindiak antolatu eta Xabier Amuriza bertsolariak irabazi zuena.

Zenbait puntu garatuz osatu beharko genuke zirriborro hori; besteak beste, Amurizaren proiektua zehaztuz. Baina Zavalak 1936an bezala, hobe izango dugu 1980an etetea haria.

Dena den, merezi du arreta jartzea 1967ko bertsolari-txapelketan. Horren azalpen soilak eramango gaitu bertsolaritza sozialaz hitz egitera. Hala ere, ez genuke ahaztu behar bertsolaritzaren alderdi ludikoa.

1967ko txapelketa

Itsusi samarra izan daiteke, baina neure buruaz hitz egin beharrean naiz. Izan ere, Euskal Herritik kanpora bizi nintzen 1967an, ez telebistarik ikusi eta ez egunkaririk irakurri. Eskerrak, besteak beste, gurasoen bisitak izaten genituen tarteka.

Kontua da gurasoen bisita izan nuela 1967ko ekainean, orduko bertsolari-txapelketa nagusia izan berritan, eta aitak *El Diario Vasco* egunkariaren orrialde bat eramán zidala, non zetozen txapelketaren kronika eta Xalbadorren argazkia, jendea txistuka ari zitzaionean aterea.

Txapelketa hura hala pasatu da historiara: Xalbadorri txistua jo zioteneko txapelketa gisa. Ez dago horren argi, ordea, Xalbadorri jo zizkioten ala Euskaltzaindiarentzat ziren txistuak. Noizbait argitu beharko da puntu hori ere. Aitak, dena den, egunkariko orri hura eman aurretik, bere erara laburbildu zidan zer izan zen txapelketa: esanez zer-nolako giro beroa izan zen jaialdian eta, batez ere, zer-nolako bertsoa bota zuen hasi berritan Jon Lopategik. Hobeto esanda, zer doinuarekin kantatu zuen bertso hura.

Merezi du zertxobait aztertzea bertsoa, doinu eta guzti. Bertsoa, berez, bertso arrunta da: Irigoienek lau puntu jarrita –berez, orde, bidez, nekez–, Lopategik honela osatu zuena (Zavala, 1967: 39):

Jai dotore onek
ez dira egin berez,
segitu bear degu
beti olako bidez:
erdera artu gabe
guriyaren orde,
euskera gorantz doa
baiña oraindik nekez.

Beraz, zer du bertso honek nire aitarentzat txapelketaren ispilu izateko? Bertsoak, ezer apartekorik ez. Doinuak egiten zuen orduan aparteko. Hobeto esanda, Lopategik erabilitako doinuaren ondoren –“Aita zer egin duzu”– zetorren errepikak:

Gu gira Euskadiko
gazteri berria.
Euskadi bakarra da
gure aberria.

Gaur, irribarrea eragiten digu hori horrela izateak. Baina Joanito Dorronsorok, esaterako, honela dio kanta hori eta disko berekoei buruz (Dorronsoro, 1988: 348):

Diktadura garai beltz haietan esperantzaren argia ekarri zigun Ifarraldeko mediku-senatoreak [Mixel Labegeriek] bere diska klandestinoaren bidez. Mezu abertzale garbia zekarren irudi poetiko eta doinu xarmantaz jantzia; errepika eta bertso [estrofa], teknika egokiaz baliatuz. Garai haietan kantu hauek gure barrenetan sortu zuten zirrara misteriotsua gaurko gazteei adierazten ez da erraza.

Beraz, kontua ez zen zer esan zuen Lopategik bertsoan, baizik zer doinu erabiliz kantatu zuen; edo, hobeto esanda, zer kantatzeko atarian utzi zuen entzulea. Zenbatek ekin ote zioten, isilean bederen, "Gu gira Euskadiko gazteri berria" kantatzeari?

Aita ez genuen kazetari, baina ezin uka bazuenik kazetari-sena. Izan ere, 1967ko txapelketa hura, agian, Xalbadorri txistua jo ziotenekoa adina izan zen Lopategik "Aita zer egin duzu" doinua erabili zuena.

Bertsolaritza sozialaren atarian gaude.

Bertsolaritza soziala

Juan Mari Lekuonak, 1960az ondorengo bertsolaritzaz ari dela, honela dio bertsolariek orduan erabiltzen zituzten gaiei buruz (Lekuona, 1998: 99):

La temática se ha polarizado bastante en el mundo social y político del pueblo vasco. Al bertsolari se le ha exigido ser el intérprete y el animador de la colectividad en sus sentimientos y en sus afanes, en su pensamiento y en su lucha. Paralelamente a la poesía social de los autores cultos ha surgido lo que podrá denominarse bertsolarismo social. Dentro de esta tendencia, generalizada hoy [idatzia berez 1978koa da], cabe destacar dos nombres, los dos pertenecientes a la generación vizcaína actual: J. Lopategi en el campo de la improvisación en público, y X. Amuriza en el bertsolarismo social consignado por escrito.

Berehala egingo du jauzi Amurizak plazara. Herriaren zati handia eske ari da. Habia prest dago. Baina, esan bezala, hemen etengo dut bertsolaritzaren historiaren haria.

2. Uztapide bertsolaritzaren historian

Urte horiek bizitza egokitu zitzaion Uztapideri. Eskenatoki horretan izango da punta-puntako protagonista. Hogeita bost urte ditu 1935eko urtarrilean, Basarrik lehen txapelketa nagusi hura irabazi zuenean. Buru-belarri bizi da bertso-munduan. Ondo ezagutzen du bere inguruko tradizio zaharra. Hogeita sei urterekin kantatuko du, 1936ko Bertsolari Egunean; bigarren saria emango diote. Gerrateko etenaren ondoren, bera izango du bertsolaritzak protagonista nagusia, Basarriekin batera.

Uztapidek bete-beteen bizi izan zuen bigarren aroa. Bizi ez ezik, bera izan zen, Basarriekin batera, aro horren oinarri eta ardatz. Basarrik baino hobeto ezagutu zuen aro zaharra. Eta plazan kantatzen jarraitu zuen, Basarrik utzi zuenean ere. Eta Uztapidek berak aitortu zuen bertsolari handia zela Amuriza, batek baino gehiagok bertsolari zela ere zalantzan jartzen zuenean, 1980ko txapelketa nagusia irabazi ostean (Esnal, 2009).

Hiru gai zirriborratuz aletuko ditugu kontu horiek: 1) Uztapide, bertsolaritza zaharraren jarraitzaile, 2) Basarriren bertso-lagun, 3) Amurizari lekukoa ematen.

Gauzak gehiago zehatz eta biribil daitezke, baina erraz egin lezake hori norberak, lehenengo puntuan esanak erreferentzia dituela. Atze-oihal horren gainean ipinita, nabarmen azaltzen dira Uztapideren figuraren ertzak eta hezur-mamiak.

Bestalde, *Uztapide bat-batean* liburuko hiru pasarte luze erabiliko ditut. Azken batean, liburu horren segida eta osagarria da idazlan hau⁷.

Bertsolaritza zaharraren jarraitzaile

Uztapide, bertsolaritza zaharraren seme ez ezik, haren jarraitzaile ere izan zen.

Hasteko, bete-beteen bizi izan zuen bertsolaritza zaharra. Horretaz jabetzeko, nahikoa da *Lengo egunak gogoan* irakurtzea (Uztapide, 2009). Eta, bizi ez ezik, gozatu ere egiten zuen. Uztapide gaztearen bertsogintzan ez da sumatzen bertsolaritzarekiko aitzakiarik, ez euskararen aldetik, ez bertso-giroarenetik. Hark ez du epaitzen bertsolaritza. Are gutxiago,

⁷ Gogoan izan lehen oin-oharrean esana: *Uztapide bat-batean* liburuaren aurkezpenerako prestatua da idazlana.

gaitzetsi. Ondorioz, Uztapide gazteak ez du ikusten, Basarrik bezala, bertsolaritza zaharra eraberritu behar denik. Horregatik, bertsolaritza zaharraren jarraitzaile da; Basarri baino jarraitzaileago.

Uztapide gazteari, bestalde, iritsiko zitzaizkion mugimendu berriaren oihartzunak. Baina hori: oihartzunak. Ez zuen bere burua sentitzen mugimendu hartako partaide; are gutxiago, eragile.

Eta, hala ere, urte askoan izango du Basarri bidaide.

Basarriren bertso-lagun

Ez dago Uztapideren bertsogintzaz jarduterik, Basarriena aipatu gabe. Eta alderantziz. Izan ere, esan bezala, hogeita sei urtean ibili ziren elkarrekin herriz herri. Horregatik, *Uztapide bat-batean* liburua, neurri batean, Basarriren bat-bateko bertsoen antologia ere bada.

Bai. Bertso-kantuan uztarkide izan ziren Basarri eta Uztapide. Baina, lehenago esan dugunez, galdera da zer neurritan izan ziren egitasmu bereko uztarkide. Bidaide bai. Baina gogaide?

Hasierako zalantzak

Uztapide gazteari ere iritsi zitzaizkion, nonbait, mugimendu berriaren oihartzunak eta zipriztinak. Eta, horrelakoetan, ez da erraza izaten mugimenduaren uholdeak ez harrapatzea.

Ez dakigu zer neurritan busti zuen uholde hark. Baina, 1936ko Bertsolari Egunean behintzat, Uztapide saiatu zen nolabait giro hartara egokitu eta moldatzen (Aldai; Esnal, 2009: 23-24):

Urtebete lehenago, 1935ean, zeresanik franko utzi zuen euskaltzaleen artean lehenengo bertsolari-txapelketak. Esan beharrik ez dago arreta biziz aztertuko zutela ekitaldi hura gainontzeko bertsolariek ere. Eta Basarrik, txapela jantzi zuenak, lehen bertsoetik eragindako harridura eta sortutako miresmena gogoan, Uztapidek ere ondotoxo pentsatuak eramango zituen hasierako agurreko bi bertsoak:

Nere agurra emen bildu diran
eusko donostiarrari

eta lantegi zoragarri au
emen jartzen dutenari.
Eskerrak eman bear dizkiet
epaimaieko jaunari,
oiez gaiñera teatro ontan
dauden entzule danari.

Nere maixu ta guzi det emen
olerkari ikastola,
ene anaia maitagarriak
artu entzuteko ajola.
Emen ikusten det nik jendeak
maitasun piska badula,
bestela oinbeste euskaldun ezin
onera bildu iñola,
biotz barrendik agurtutzen det
euskaldunaren odola.

Hor daude, agerian, Uztapide gaztearen egokitze-ahaleginaren arrastoak: "eusko donostiarrari", "olerkari ikastola", "euskaldunaren odola"... Baina ezin ukatu arrotz egiten direla haren ahotan. Ez dakigu zer neurritan sumatzen zuen horiek kantatzean bere burua eroso.

Kontrapuntu

Gerra amaitu eta berehala hasi zen Uztapide bertsotan. Lau urte geroago itzuli zen Basarri etxera, langile-batailoi batetik. Laster ziren biak elkarrekin kantuan. Baina euskal gizartean ez zen geratzen gerra aurreko mugimendu haren arrastorik, ez bada Basarri eta gutxi batzuen gogoetan. Eta, geldituta ere, ez zegoen azaltzerik. Debekuak agintzen zuen.

Giro hartan hasiko dira biak elkarrekin bide luzea egiten. Eta, besteak beste, bi bertsolariren artean bertsotan egiteko moldea hezurmamituko dute. Ezaguna da, topiko bihurtzeraino, bertso-saioetan Basarrik irekitzen zuela bidea eta Uztapidek jarraitzen ziola. Baina ez da hori soilik. Hona hemen testigantza bikain bat (Lertxundi, 2001: 349-350; Aldai; Esnal, 2009: 35-38):

Nik dozena bat urte nituala, gutxi gorabera, Aiako festetan, Donato Deunaren egunez, 1944-ko abuztuaren 7-an, Basarri eta Uztapide ekarri zituzten.

Nere denboran leenengo aldiz orduan entzun nien neurri artako bertsolari batzuei. Nik nerez txikitandik ekarri nuan bertso-zaletasuna; eta egun artan bi bertsolari sonatuenak aurrez aurre ikusi eta aien bertsoak entzunez egotea, gaur Aita Santua ikustea baiño aundiagoa zan askozaz ere.

Meza nagusi ondoren, era ontan jarri zuten bertsolariak kantatzeko tokia: plazaren erdi-erdian bi bukoi edo kupel aundiren gaiñean oltzadura bat; gaiñera igotzeko eskaillera, ertz batean; gaiñean, alde banatan aulkietan eserita bertsolariak; eta erdian, beste aulki batean jarrita, botilleroa, noizik eta bein aiei tragoxka bana emateko.

Garai artan bertsolarientzat gai-jartzaillerik etzan izaten, eta beti edo geienetan Basarrik ematen zion asera, eta nondik nora joan bear zuten bidea jarri ere bai.

Lendabizi, Basarrik erriko Zaindariari kantatu zion; eta Uztapidek ere berdin. Ez dakit ziur gai artan bina edo iruna zenbat bertso kantatuak izango zituzten. Baiña Basarrik urrengo bertsoan erriko agintariengana jo zuan.

Orretarako, oartxo bat egin nai diot irakurleari, gauza nola gertatu zan jakiteko eta Uztapideren ateraldia errezago ulertzeko. Lenago esan det nola kupelen gaiñeko oltzaduran jarri zituzten bertsolariak. Inguru guztia jendez beteta zegoan, eta aurreko aldean erriko alkate jauna bere zinegotzietan aulkietan eserita. Alkatea eun eta berrogei kilo izango zan gutxienez, eta ortatik etorri zan Uztapideren bertso gogoangarri ura.

Basarrik, kantatzeko bidea jarri zion, azkeneko bi puntuak onela kantatuz:

Orain urrengo eginkizuna
au degu bertsolariak:
bion artean jaso ditzagun
erriko agintariak.

Uztapidek:

Basarri oni burutazio

xelebrek zaizka etortzen,
zer lanbidetan sartutzen geran
ezta kontuan erortzen.
Agintariak goraltze ori
etziok erreza lortzen,
kostako zaiguk alkate jauna
emen goraño jasotzen.

Uztapideren bertsoa entzun zan une ura, Aiako plazan arrigarria izan zan. Ura adierazteko ez dago itzik. Ango parre-algarak eta aiek oiua! Ura jendearen eromena! Bertsozaleak gozatzeko uneak oiek izaten dira.

Orrelako gauzak, norberak bizitzen ez baditu, eziñezkoa da gertatuaren berri ematea.

Horra hor bertsolariak jarritako festa. Festaren magia eta ederra. Basarrik eta Uztapidek ez dute bertsozaintza berdin ikusten eta juzgatzen. Baina badakite ahaleginak bat egiten herriaren zerbitzutan.

Kontrapisu eta osagarri

Ordu asko eta asko eman zituzten elkarrekin Basarrik eta Uztapidek. Bai bertsoan eta bai lagunarteko otordu, tertulia eta abarretan. Ez dakigu zenbat hitz egingo zuten bertsozaintzaz. Tarteka, beren ikuspegiak-eta trukatu zituzten, noski. Agian, Basarri saiatuko zen Manuel leziatzen. Baina gehiegi ere ez. Manuelek bazekien entzuten, eta nahikoa zuen hitz gutxirekin. Horren erakusgarri, pasarte esanguratsu hau kontatzen du Nikolas Zendoiak (Zendoia, 1998: 223):

Bazkari-denboran, bere ateraldi batek erakutsi zidan edozein moduz ez zala jardun bear berarekin izketan. Lopategi gaztea zan eta gizon ikasia. An ari zan amar minutu inguruan bere adierazpenak egiten. Jende guztia isilik, berari entzuten. Alegia, mundua noiztik dan, eta gizona tximuarengandik datorrela eta abar. Manuel zaarra ere isilik; baiña alako batean esan zion:

-Ba, zu ere olakoxea zera, ba, ta sinistu egin bearko da.
An bukatu zan Lopategiren sermoia.

Errazago botatzen zaizkio horrelakoak gazte bati. Eta, beharbada, Basarrik ere entzun beharko zuen horrelakorik noizean behin. Baina ez dut uste honek aukera handiegirik ere emango zionik. Elkarren mugak eta ertzak ezagutuko zituzten, eta aurrera. Gehienez ere, inoiz urrunegi joan bazen Basarriren lezioa, ez zen asko izutuko Uztapide. Antonio Zavalak esan zuena erantsi beharko genuke geuk ere: "éste, impertérrito, siguió cantando en las plazas de aldea y en las tabernas y sidrerías". Baina Basarri ere ez zen asko izutuko Uztapideren jarrera eta ateraldiekin.

Kontuak kontu, biek elkarrekin jardun zutela urte askoan herriz herri eta lagunartez lagunarte. Azken batean, elkarren arteko bertsogintzak eta jarduerak axola zion.

Dena den, herriak sumatzen zuen bien arteko aldea. Eta ez soilik bertsoak kantatzeko moduan. Sumatzen zuen, nolabait, proiektu bat zegoela Basarriren bertsogintzaren oinarrian, eta halako planteamendu eta teorizaziorik gabekoa zela Uztapiderena.

Hitz gutxitan esateko –horrela jarduteak dituen arriskua guztiekin–, bertsogintza kultua zen Basarrirena; herrikoia Uztapiderena. Eta, hala ere, biak elkarrekin uztartzen asmatu zuten. Eta bien ekarriez osatu eta aberastu zuten emaitza: aldi berean, bertsogintza kultua eta herrikoia moldatzen, eratzen eta hezurmamitzen asmatu zuten.

Sentiberatasun sozialaz

Horregatik, bertsogintza jantzia da Uztapide zaharrarena. Heldutasun eta nortasun osoz egokituko da garai berrietara.

Uztapideren azken urteetako bertsolaritzaz ari dela, argi esan du Juan Mari Lekuonak: bertsolari jartzen zitzaizkion gai askok zerikusi handia dute Euskal Herriko mundu sozial eta politikoarekin ("la temática se ha polarizado bastante en el mundo social y político del pueblo vasco").

Uztapidek ez zion muzin egin eskari horri. Barru-barrutik erantzungo dio, bere burua saldu gabe. Ja ez da 1936ko Bertsolari Eguneko gazte hura.

Nahikoa izango da adibide batekin. Usurbilen gaude, 1971ko Santa Isabeletan, uztailaren 3an (Aldai; Esnal, 2009: 349-350).

Uztapide, Joxe Lizaso, Mattin, Xalbador, Lopategi eta Azpillaga bertsolariek kantatu zuten, plazako pilotalekuan izandako jaialdian.

Ekitaldian jasotako dirua, jaialdiko grabazioak dioenez, ikastolari laguntzeko eta Urrujulegi maisu hil berriaren familiari laguntzeko izan zen.

Jaialdiko pasarte batean, ondorengo gai hau jarri zion Antton Aranburuk Uztapideri, hiru bertso kanta zitzaizkion.

Isuriko zenituen txikitlan. Haziagoa izandakoan ere bai. Malkoak.

Gure maisuak gaia zer dedan
esana dizute aurrez.
Ortik kanpora nik esaterik
pentsatzen ez det ezer ez.
Aitortze 'izutet, anai-arrebak,
bertatik biotz jatorrez,
Euskal Errian bizi naizela
malkotan eta negarrez.

Karga aundia bein artu nuen
ta au iñoiz ez zait arintzen.
Ni bezelaxe beste bat ere
nola ez da emen mintzen?
Irurogei urte emen eta
asi burua urdintzen.
Ta pena daukat: gure ondoan
atzerritarrak agintzen.

Galduak eta irabaziak
izan oi ditu jokuak.
Baiña galera seguru dauka
guk egin degun tratuak.
Madrid aldera joaten dira
Euskal Errian batuak.
Ta euskaldun bati nola ez isuri
begietatik malkuak?!

Uztapide zaharraren bertsoak dira. Hamar hilabete barru geldituko da kantatu ezinda. Harro utzi ditzake plazak. Bere egitekoa bete du. Gaurko

egunetaraino ekarri du bertsolaritza zaharra. Katea ez da eten. Are gehiago: gailur-gailurrera igo du bertsolaritza zaharra. Bera du bertsolaritzak ardatz eta gailur.

Amurizari lekukoa ematen

Kantatu ezinik geratuta ere, gertu-gertutik jarraituko du bertsolaritza. Eta Uztapidek berak aitortuko du bertsolari handia dela Xabier Amuriza, batek baino gehiagok bertsolari zela ere zalantzan jartzen zuenean, 1980ko txapelketa nagusia irabazi ostean.

Amurizak ere asko estimatzen zuen Uztapide. Eta gustura kontatzen ditu harekin bizi izandako zenbait pasadizo. Besteak beste, honako hau (Esnal, 2007: 10-11).

Behin, joan da Amuriza Oiartzuna bertsotara; eta, bertsoak entzutera bildutakoen artean, hor ikusi du Uztapide, bakarrik eserita, bertso-jaialdia noiz hasiko zain. Xabier hurbildu eta ondoan jarrita, hizketan hasi omen ziren denbora-pasa, bertsolari lagunak azaldu artean. Baina denbora aurrera, eta inor ageri ez. Orduan, Amurizak esan omen zion:

- Hemen gaude, Manuel, bi tonto bezala.
- Bi tonto bezala ez. Bi tonto -erantzun Uztapidek.

Amurizak ez zuen aukera handirik izan Uztapiderekin tratatzeko. Baina seguru kantatu ziola, isilik bederen, aitari kantatutako hura: "nik egingo duk arbola haundi zuk emandako hazia".

Manuelen hiletetan, behintzat, ozen aitortu zuen Oiartzungo elizan, hango jendetza haren aurrean, hura izan dela bertsolaritzak izan duen "maisurik haundina".

Bibliografia⁸

ALDAI, Nikolas; ESNAL, Pello (2009): *Uztapide bat-batean. Antologia*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia [Auspoa Liburutegia 313].

⁸ Argitalpen bat baino izan dituzten lanetan, eskurago izan dezakeguna aipatzen dut.

DORRONSORO, Joanito (1988): *Bertsotan II: 1936-1980*. Donostia: Gipuzkoako Ikastolen Elkartea.

ESNAL, Pello (2007): *Manuel Olaizola "Uztapide"*. Gasteiz: Eusko Jaurilaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia [Bidegileak 47].

ESNAL, Pello (2009): "Uztapide: 100 urte". In *El Diario Vasco*, 2009.05.06: 83.

LEKUONA, Juan Mari (1982): *Ahozko euskal literatura*. Donostia: Erein.

LEKUONA, Juan Mari (1998): *Ikaskuntzak Euskal Literaturaz (1974-1996)*. Donostia: Deustuko Unibertsitatea.

LEKUONA, Manuel (1978): *Idaz-lan guztiak: 1. Aozko Literatura*. Tolosa: Librería Técnica de Difusión [Kardaberaz bilduma 22].

LERTXUNDI, Joxe Mari (2001): "Lagunen oroitzapenak". In *Uztapide. Berriz plazara II*. Oiartzun: Sendoa [Auspoaren sail nagusia 12]: 349-363.

ONAINDIA, Santiago (1964): *Gure bertsolariak*. Bilbo.

URKAREGI, Julio (1987): "Zenbait topiko 'Aitzol' zenari buruz". In *Jakin* 45: 137-145.

UZTAPIDE, Manuel Olaizola (2009): *Lengo egunak gogoan*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia [Auspoa Liburutegia 314].

ZAVALA, Antonio (1963): *Azpeitiko Premiyoaren bertsoak (1893-1895)*. Tolosa: Auspoa [Auspoa Liburutegia 27].

ZAVALA, Antonio (1967): *Bertsolari-txapelketa (1967-VI-11)*. Tolosa: Auspoa [Auspoa Liburutegia 67].

ZAVALA, Antonio (1996): *Auspoaren auspoa I*. Oiartzun: Sendoa [Auspoa Liburutegia 238].

ZAVALA, Antonio (2000): "Doktore berriaren hitzaldia *Honoris causa* doktore izendapenean". In Askoren artean. *Antonio Zavalaren ohoretan*. Bilbao: Deustuko Unibertsitatea.

ZENDOIA, Nikolas (1998): *Beranduko birigarroa*. Oiartzun: Sendoa [Auspoa Liburutegia 254].

ZUBIMENDI, Yoseba (1985): *Bertsolari-guduak. 1935-1936*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia [Bigarren argitalpena. Lehenengoa: Donostia: Euskaltzaleak, 1935].